

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Aralık / December | 2022/8/2

TEVHİTTEN ŞİRKE GİDEN SÜREÇTE BİR FİĞÜR: AMR B. LÜHAY

A Figure in The Process from Tawhid to Shirk: Amr B. Luhay

HATİCE NUR ERTÜRK

Dr., Kuran Kursu Öğreticisi, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı, Fatih Müftülüğü,
İstanbul, Türkiye

PhD., Qur'an Teacher, Presidency of the Republic of Turkey Presidency of Religious Affairs,
İstanbul, Türkiye

haticenurerturk@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9359-8106

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 28.09.2022

Kabul Tarihi | Accepted: 20.12.2022

Yayın Tarihi | Published: 25.12.2022

Atıf | Cite as

Ertürk, Hatice Nur. "Tevhitten Şirke Giden Süreçte Bir Figür: Amr B. Lühay". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 227-242. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.05>
Ertürk, Hatice Nur. "A Figure in The Process from Tawhid to Shirk: Amr B. Luhay". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 8/2 (December 2022), 227-242. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.05>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Telif Hakkı | Copyright

Copyright © 2022. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUILAF'a devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.
Copyright © 2022. Copyright has been transferred to YDUILAF by the author(s). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Tevhitten Şirke Giden Süreçte Bir Figür: Amr b. Lühay

Öz

Kulluğu sadece Yüce Allah'a hasredip O'na yönelme anlamına gelen "tevhid" İslam inancının temelidir. Allah'a (cc) ortak koşma anlamına gelen "şirk" ise ilk insan ve nebî Hz. Âdem'den bu yana insanlığın yaşam serüveninde bir şekilde var olmuştur. Toplum, coğrafya, zaman ve mekân ne olursa olsun, Allah (cc) inancının zafiyete uğradığı durumlarda şirkin hayat bulduğu gözlemlenmektedir. Nitekim şirk ve tevhidin farklı boyutlara varan mücadelesi de süre gelen bir olgudur. İnsanı, dolayısıyla toplumları şirke sürükleyen birçok nedenden bahsedilebilir. İnanılan, yüceltilen değerlere somut objelerle yönelme eğilimi yani putperestliğe giden yolun açılması, kısaca şirkin gözle görülür, elle tutulur bir hale gelmesi genellikle aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Toplumların şirke yönelmesinde aşamalı bir dönüşümden bahsedilebilir. Örneğin, toplumda saygın ve değer verilen salih insanları vefatlarından sonra anmak, hatıralarını yâd edip özlem giderme adına yapılan resimler ve heykeller putperestliğe açılan bir kapı olarak görülmüştür. Nesilden nesile tahrif olan değerler değişimden payını almış, cansız objeler kutsal anlamların yüklendiği ilahi bir konuma yükselmiştir. Tarihi veriler, Hz. Peygamber'in (sav) risaletle görevlendirildiği dönemde Arap yarımadasında farklı bölgelerde kabilelerin etrafında kümelenildiği birçok putun varlığını ortaya koymaktadır. Putların Arap toplum tarafından benimsenmesi, adeta hayatın merkezinde yer alması, farklı coğrafyalardaki inanç mensuplarının etkileşimiyle hızlanan bir sürece işaret etmektedir. Hz. Muhammed'in gönderildiği dönemde Araplar arasında Allah inancının yanı sıra putlar dini hayatın temel unsurlarındandı. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in mesajının ilk muhatapları olan Arap toplumunun putperestliğe yönelmesindeki etkenler, kaynaklarda adı çokça geçen bir figür üzerinden ortaya konulmuştur. İslam kaynaklarının büyük çoğunluğunun işaret ettiği üzere kökenleri Yemen'e dayanan Huzâa kabilesinden Amr b. Lühay, Hicaz toplumuna ve genelde Arapların hayatına putları sokan kişidir. Bu çalışmada onun konumu ve süreç olabildiğince netleştirilmiştir. Cürhüm kabilesinin Mekke hâkimiyetini sonlandırıp kabilesi Huzâa'nın da desteğiyle iktidarı ele geçiren Amr b. Lühay, daha sonraki dönemlerde derin izler bırakacak bazı uygulamalara imza atmıştır. Öteden beri Hz. İbrahim'in tevhid geleneğinin etkisi özellikle Mekke ve Hicaz bölgesinde devam etmekteydi. Rivayetlere göre Amr b. Lühay, Arabistan'ın kuzeyine yaptığı bir seyahat esnasında gördüğü putlardan bazılarını yanına alarak Hicaz'a getirmiştir. Halkı bu putların olağanüstü niteliklere sahip olduğuna inandırarak yeni ritüeller oluşturmuş, kendince bir açılım yapmıştır. Ziyaret, kurban, tavaf gibi Hz. İbrahim'den tevarüs eden ibadetlerin putlara yapılmasını teşvik etmiştir. İnsanlar nazarında saygı duyulan, yeri geldiğinde çekinilen bir konuma gelen putlar zamanla sayıları da artmıştır. Tevhidin sembolü Kâbe, "putlar panteonu" haline dönüşmüştür. Tevhid anlayışıyla taban tabana zıt uygulamalara imza atarak, Arap toplumunu şirk mecrasına sürükleyen Amr b. Lühay, sadece putları bölgeye getirmekle kalmamıştır. Arap nazarında hayatın merkezinde yer alan "deve" üzerinden bazı âdetler ihdâs etmiştir. "Bahîra", "Sâibe", "Vasîle", "Hâmi" gibi birtakım uygulamalarla Araplara yeni bir kurban ve adak anlayışı ilave etmiştir. Eldeki veriler Amr b. Lühay'ın kendine yönelik bir peygamberlik iddiası ya da kutsal bir konumundan bahsetmez. Ancak Hz. Peygamber'den gelen bazı haberler Amr b. Lühay'ın, dinî bir formu çağrıştırarak sunduğu âdetleri insanları uygulamaya teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. İnsanların bu teşviklere kayıtsız kalmadığı, hatta Arap kabilelerinin birçoğunun putperestlik döngüsüne dahil olmuştur. Dahası oluşturduğu yeni düzenle Amr b. Lühay, Hz. İbrahim'in izleri üzerinden, ancak onun anlayışıyla taban tabana zıt bir şirk toplumu oluşumunun temellerini atmıştır. Huzâa kabilesinin reisi Amr b. Lühay, Arap yarımadasının merkezi Mekke'de iktidar, maddî ve manevî güçleri elinde toplayarak kitleleri etkileyen bir öncü, karizmatik bir lider olarak dikkat çekmektedir. Şirki Arap toplumuna sunan öncü rolü sebebiyle olumsuz bir çığır açmıştır. Allah Resûlü'nün onu cehennemde gördüğüne dair ifadeler "şerre delâlet/kötülüğe vesile" olma kabilinden bir uyarı olması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Cahiliyye, Amr b. Lühay, Şirk, Tevhid, Putperestlik, Arap Yarımadası.

A Figure in The Process from Tawhid to Shirk: Amr B. Luhay

Abstract

Tawhid", which means dedicating worship only to Almighty Allah and turning to Him, is the basis of Islamic belief. "Shirk", which means associating partners with Allah (cc), has somehow existed in the life adventure of human beings since the first human and the Prophet Adam. Regardless of the society, geography, time and place, it is observed that shirk comes to life when belief in Allah (cc) is weakened. In the period when the Prophet Muhammad was sent, besides the belief in Allah among the Arabs, idolatry was one of the basic elements of religious life. In this study, the factors that led the Arab society, who were the first addressees of the Prophet's message, to turn to idolatry, were revealed through a figure whose name is mentioned a lot in the sources. As the majority of Islamic sources point out, Amr b. Luhay from Huzaa tribe is the person who introduced idolatry into the life of the Hijaz society and the Arabs in

general. In this study, his position and the process are clarified as much as possible. Ending the rule of the Curhum tribe over Mekka and seizing power with the support of his tribe, Huzaa, Amr b. Luhay undersigned some practices that would leave deep traces in later periods. The influence of the Prophet Abraham's tradition of tawhid has been continuing especially in Mekka and the Hijaz region for a long time. According to narratives, Amr b. Luhay took some of the idolatry he saw during a trip to the north of Arabia and brought them to the Hijaz. Convincing the public that this idolatry has extraordinary qualities, he created new rituals and made an expansion in his own way. He encouraged the worship of idolatry such as visits, sacrifices, and circumambulation, inherited from the Prophet Abraham. Idolatry, which was respected and refrained by people when appropriate, increased numerically over time. The symbol of tawhid, the Kaaba, has turned into a pantheon of idolatry. Amr expanded the wave of idolatry in the peninsula by bringing the idolatry named Vedd, Yauk, Yegus, Nesr, Suva', which remained from the time of Prophet Noah and mentioned in the Qur'an, to different Arab tribes. Carrying out practices that were diametrically opposed to the understanding of tawhid and led the Arab society to the circle of shirk, Amr b. Luhay was not limited to bringing idolatry to the region. The chief of the Huzaa tribe, Amr b. Lühay, draws attention as a pioneer and charismatic leader, influencing the masses by gathering power, material and spiritual forces in his hands in Mekka, the centre of the Arabian Peninsula. Due to his pioneering role in presenting Shirk to the Arab society, he marked a negative era. The statements in the narratives from the Messenger of Allah that he saw him in Hell should be a warning in the form of "indicating evil/a means of doing evil".

Keywords: History of Islam, Tawhid, Shirk, Amr b. Luhay, Paganism, Ignorance, Arabian Peninsula.

Giriş

Yüce Allah (cc) kullarına kendi cinslerinden peygamberler göndermiş, onların rehberliğinde yeryüzünde adalet ve barışın tesis görevini insanoğluna yüklemiştir. Yaratan, nimetleriyle kuşatan Yüce Rabbin kullarından beklediği yegâne şey; zaman, mekân, şartlar ve muhatapların sürekli değiştiği tüm durumlarda, "kayıtsız-şartsız" teslimiyet ve kendi otoritesini tanımalarıdır. Bu öyle bir teslimiyettir ki ortak kabul etmez, sonsuz rahmet sahibine O'na yaraşır bir şekilde inanmayı ve kulluğu gerektirir. Ubudiyeti sadece Allah'a (cc) hasredip, O'ndan gayrısına iltifat etmemeyi içermektedir. Öncelikle çalışmanın ana eksenini oluşturan ve devamlı zikredilecek olan iki kavrama kısaca açıklık getirmek faydalı olacaktır: Tevhid ve Şirk.

التوحيد Tevhid; وحد kökünden türeyen kelimenin anlamı kulun mabudunu zatı ve sıfatlarıyla birlemesi, ondan gayrısına teveccüh etmemesidir.¹ Tevhid inancına hanel getiren en önemli hususlardan biri, yaratılmışlara uluhiyyet atfederek araçlar edinmektir. Bu da tevhidin zıddı olan "şirk" kelimesiyle karşılık bulmuştur.

الشرك "Şirk": شرك köküne nispet edilen kelime İbn Manzûr'a göre; Allah'a (cc) rububiyette ortak koşmak" şeklinde izah edilmektedir.² Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât adlı eserinde şirkin iki kısmından bahseder. Bunlardan ilki Allah'a (cc) sübutunda ortak koşmaktır ki bu en büyük küfürdür. İkincisi ise bazı işlerde Allah'tan başkasına itibar etmek yani riya ve nifakı içeren karmaşık bir yapıyı içermektedir.³ Dilimizde put şeklinde ifade edilen kelime ise aslı Budda isminden Farsça but olarak "bilinçli ve canlı olduğuna inanılan suret veya heykel, tamamen veya kısmen dini bir yapı içinde kurumlaşmış ibadet konusu haline getirilen maddî obje, Allah'tan başka ilâh edinilen nesne" olarak tanımlanmaktadır.⁴

Tevhid ve şirk'in farklı boyutlara varan mücadelesinde dikkat çeken diğer bir husus; inanılan, yüceltilen değerleri somut objelerle ifadelendirme eğilimi, yani gözle görülür hale getirmektir. Genel itibariyle paganizm-putperestlik, bu eğilimin zahire yansıması şeklinde inanç dünyasında yer bulmuştur. Çoğu zaman Allah (cc) inancı zihinlerde olsa da farklı boyutlarda ve şekillerdeki putların cazibesi daima gündemde olmuştur. Şüphesiz diğer toplumlarla meydana gelen etkileşim ve ihtiyaçlar bu anlamda süreci

¹ Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Kahire: Dârü'l-hidâye, ty), 1/268-676.

² Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab* (Beyrut: Dârü's-sadr, 1414), 10/448.

³ Ebu'l-Kasım Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredat* (Kahire: Mektebe Tevfikiyye, 2013), 100.

⁴ Ahmet Güç, "Put", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/334-365.

hızlandıran nedenler arasında sayılabilir. Amr b. Lühay'ın yaşadığı dönemde dâhil olmak üzere paganizm hemen her zaman diliminde ve coğrafyada varlığını korumuştur.

Bu noktada Allah'a (cc) rağmen, insanoğlunu araçlar ihdas etmeye götüren sürecin çıkış noktası akla gelen bir sorudur. İbn İshâk, İsmail oğullarından taş'a yönelerek ilk ibadet edilmesini şu şekilde izah etmektedir. Onlardan birisi Harem'den dışarı çıkacağı zaman Harem taşlarından birini yanında götür, muhtemelen bir ihtiyaç ya da özlem duyduğunda ortaya koyduğu bu taşın etrafında Kâbe'yi tavaf eder gibi döner, ibadet ederdi.⁵ Zamanla asıl amacın unutulduğu bu uygulama, taş benzeri objelerin putlaştırmasına kadar gitmiştir. Asıl konuyu dağıtmadan, putların inanç hayatına giriş nedenlerine dair verilecek cevapta gözden kaçırılmaması gereken iki boyutu zikretmek gerekir. İlk boyut, Allah (cc) o kadar büyük, o kadar yücedir ki, kulun O'na erişmesi neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple Yüce Allah'a yaklaşmak için araçlar,⁶ putlar vesile edinmesi gayet doğal hale gelmiştir.⁷ Meselenin ikinci boyutu ise risalet öncesi Arap toplumunda olduğu gibi atalara saygı ve kültürüne sahip çıkma hassasiyetidir. Onları anmak, âdetlerini sürdürmek adına yapılmış temsili resimler ve figürle; kısacası elle tutulur gözle görülür nesnelere putperestliğe giden yol açılmıştır.

Şüphesiz putların inanç hayatının temel öznesi haline gelmesi ve toplumsal alanda geniş kabul görmesi bir anda gelişen olgu olmamıştır. Allah'ın (cc) varlığına ve birliğine inanan,⁸ dahası haşir gibi ahiret inancına dair temel bir unsur benimsen Cahiliye Arabının gündemine putların dâhil olması da birçok sebep ilişkilendirilmektedir. Nitekim Söylemez, buna dair birbiriyle etkileşim halinde olan birçok nedeni zikretmektedir. Şöyle ki, Cahiliye Arabi erişilmez kabul ettiği yüce Allah'a (cc), şefahtçı/aracı olarak gördüğü putlar⁹ vesilesiyle ulaşabileceğine inanıyordu. Bir nevi inanılan yüce varlık ve hislere ilişkin kavramlar bu şekilde somutlaştırılmıştı.¹⁰ Zira putlar Allah (cc) katında çok kıymetli olduğundan onlara yapılan saygı ve ibadet Allah'ın (cc) da hoşnutluğunu kazanmak anlamına geliyordu. Diğer yandan putlar, Allah'ın (cc) yeryüzündeki tasarruflarını gerçekleştiren aracı konumundaydılar. Nitekim dönemin önde gelen putlarının yanında bulunan fal oklarıyla yapılan seçimler sonunda ortaya çıkan karar, âdeta Allah'ın (cc) onayından geçmişçesine kabul görmekteydi. Ayrıca şeytan ve cinlerle yakın olduklarını düşündükleri putların şerrinden korunmak için de onlara saygı ve ilgiyi gösterdikleri zikredilmektedir.¹¹

İslam kaynakları Hz. İbrahim'den Hz. Muhammed'e (sav) kadar geçen zaman diliminde, farklı kültürlerle etkileşim¹² halinde bulunan Arapların tek tip bir inanca sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Asıl itibariyle Hz. İbrahim'den sonra onun inancı belli başlı geleneklerle sürdürülmekteydi. Bunlar arasında hac menâsiki, Beytullah'ı tavaf, misafirleri ağırlama, haram ayları gözetme, bazı suçların cezalandırılması gibi birçok uygulamadan bahsedilebilir.¹³ Köken itibariyle muvahhit olan Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler, Sabiiler ve putperestler Yarımada'da yaşayan değişik inanç mensuplarıydı. Buna rağmen, kabileler halinde yaşayan Arap toplulukları arasında yaygın olan inanç ise putperestlikti.

Hz. İbrahim'in (yaklaşık İ.Ö. 2000-1800) yaşadığı dönemde, başta Mezopotamya bölgesi olmak üzere, gök cisimlerine kutsiyet atfedilerek ortaya çıkan politeizm ve putperestlik oldukça yaygındı.¹⁴ Hz. İbrahim ve onun çizgisini takip eden peygamberlerin *tevhid* vizyonu zaman geçtikçe değişime uğramıştı. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in Allah'a (cc) yönelişleri bölgede belli bir müddet etkili olmakla birlikte çok

⁵ Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mizyâdî (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 60, 61.

⁶ Kendilerini nispet ettikleri Hz. İbrahim'e rağmen putlara ibadeti Allah'a yaklaşma saikiyle kullanmaları dikkat çekicidir. Bu tam aksine onun hanif çizgisinin kopma anlamına gelmektedir. Haniflik kavramı üzerinden Hz. İbrahim ve şirk olgusu için bkz. Ziyad Alrawasdah, "Kur'an'da Semantik Açından Hanif Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Eylül 2012), 50

⁷ Şevket Kotan, *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 177.

⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 41.

⁹ Metin Doğan, "İslam Öncesi Arap İnanç İkliminde Putçuluğun Toplumbilimselliği", *Dini Araştırmalar* 24/61(Aralık 2021), 473, 474.

¹⁰ Doğan, "İslam Öncesi Arap İnanç İkliminde Putçuluğun Toplumbilimselliği", 477.

¹¹ M. Mahfuz Söylemez, "Cahiliyye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal Dergisi* 11/1 (2014), 17-19.

¹² Hamidullah, Mekkelilerin yabancı ülkelere yaptıkları geziler, hac dönemi ve uluslararası ticaret kervanlarının geçiş yeri olması itibariyle bu etkileşimi aktarır. Bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 41.

¹³ Ahmed b. Ebû Yakub el-Abbas Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emir Mihna (Beyrut: Dârüs-Sâdir, 2010), 1/254.

¹⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/24; Şinasi Gündüz, "Cahiliyye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları* 1 (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1998), 356-357.

geçmeden tahrifat ve putperestliğe eğilim başlamıştı.¹⁵ Bunun en önemli sebeplerden birinin de Allah'ı (cc) hakkıyla tanımamak olduğu ifade edilmektedir.¹⁶ Öyle anlaşılıyor ki, monoteizm ve hiçbir zaman tam anlamıyla silinemeyen putperestlik bir müddet devam etmiştir.¹⁷ Tarihi verilerden anladığımız kadarıyla, “tevhid” anlayışının çok uzun soluklu bir hâkimiyeti olamamıştır. Kimi zaman hayat şartlarıyla kolayca baş edebileceklerini düşündükleri somut objelere yöneliş, kimi zaman da korktuklarından emin olma endişesiyle putperestlik, toplumunda kabul görmüş ve yayılmıştır. Diğer yandan ihtiyaçların fazlalığı, geleceğe dair soru işaretlerinin yoğunluğu, üzüntülerin, mutlulukların paylaşımı insani bir ihtiyaçtı ve böylelikle putlar¹⁸ sığınacak merciler haline gelmiştir.

Yazılı kültürün eksikliği, yüzyıllara varan vahiy kesintileri, pratik çözümlerin oluşmasına yol açmıştır. Çoğu zaman “Allah” (cc) en büyük, kutsal (ve hatta ulaşılamaz) olarak yerini korurken, ulaşılabilen, temas edilen araçlarla alış-veriş (!) süreci başlamıştır. Çoğunlukla putperest toplumlardaki şirkin Allah'a (cc) yakınlık sağlamak amacıyla hizmet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Belki de güçlü devlet geleneğinden yoksul Hicaz coğrafyasının içine düştüğü kaotik durum, kabileler arası bitmek bilmeyen savaş ortamları, alternatif bir çözümlerle yaraların sarılmasına sebep olmuş, bu bir ölçüde başarılı da olmuştur. Bu süreç içerisinde yaygın inanca aykırı insanlar da yok değildi; Hanifler. Bunlar Hz. Peygamber'in (sav) risaletinin hemen öncesinde, tanrılar panteonunu reddetmiş, putperestlik kolaycılığına kaçmamış, nitelikli düşünen, fitri duruluğu korumuş kişilerdi. Ne var ki, sayıları çok azdı. Diğer yandan Arap yarımadasında putperestliğin kabul görüp, kolayca yayılmasıyla ilgili olarak, Şiblî Numânî “Siret'ün-Nebî” adlı eserinde Yakut el-Hamevî'den bir rivayet zikredilir. Buna göre Arabistan'da putperestliğin yayılma sebebi olarak, “Mekke'ye gelen hacıların Kâbe'de gördükleri putların benzerlerini yapıp, yurtlarına döndüklerinde onlara ibadet etmeyi âdet edinmeleri”²⁰ şeklinde yaptığı bir açıklama oldukça mantıklı gelmektedir.

Arap yarımadasında tevhitte şirke dönüşüm ve putperestliğe geçiş sürecinde kaynakların neredeyse çoğunluğunun ittifak ettikleri bir figür dikkatleri çekmektedir; Amr b. Lühay.²¹ Çalışmanın asıl amacı, ilk dönem İslam tarihi kaynakları başta olmak üzere, ulaşabildiğimiz tüm verileri inceleyip, Amr b. Lühay'ı tanımak, onun Araplarının putperestliği benimsemesindeki rolünü ve bu süreci olabildiğince netleştirmektir.

Çalışmada Amr b. Lühay'ı yakından tanımak adına istifade edilen temel ve eski kaynaklardan biri İbnu'l-Kelbî'nin (ö. 204/819) “Putlar Kitabı” adlı eseridir. Bu anlamda Cahiliyye inancına dair yazılan birçok çalışmanın referans olarak kullandığı eser, dönemin inanç profilini ve uygulamaları anlamak adına değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine hadis kaynaklarında geçen Amr b. Lühay'la ilgili rivayetlerin yer aldığı hadisler de Hz. Peygamber'e (sas) ait önemli verilerdir.

1. Amr B. Lühay'ın Hayatı ve Faliyetleri

“Ebû Sümâme” Amr b. (Rebia) Lühay b. Harise b. Amr b. Âmir b. Führeyre, putları Hicaz'a getirerek, Arapları Hz. İbrahim'in dininden ayıran kişi olarak bilinir.²² Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber'le (sav) soyu İlyas b. Mudar'da birleşmektedir.²³ Doğum, ölüm tarihleri ve yerleri bilinmemekle beraber Mekke olma ihtimali yüksektir. Lühay'ın öz babası Kamea, Hz. Peygamber'in on altıncı sıradaki atası İlyas b.

¹⁵ Şinasi Gündüz, “Arap Paganizmi Cahiliyye: Kur'an'ın İndiği Tarih”, *Siyer Dersleri Mekke Dönemi*, ed. İbrahim Söylemez (Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018), 82.

¹⁶ Ahmet Güç, “Putperestlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/368.

¹⁷ Gündüz, “Cahiliyye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri”, 357.

¹⁸ İsmâil Raci el-Faruki - Luis Lamiâ el-Faruki, *İslâm Kültür Atlası* (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1999), 80-83.

¹⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/197.

²⁰ Mevlâna Şiblî Numani, *Son Peygamber Hz. Muhammed Siret'ün-Nebî*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2005), 99;

²¹ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman, *Kitâb-ı Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr Ebû Abdullah Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ty) 1-8; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Riyaz Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996/1417), 1/34.

²² Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, 1/229.

²³ Ebu'l Kasım Abdurrahman b. Abdullah Süheylî, *er-Ravdu'l-unf fi şerhi's-sireti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Abdurrahman Vekil (Kahire: Dârü'n-Nasr, 1969), 1/102.

Mudar'ın²⁴ oğludur. Kamea'nın vefatı sonrasında dul kalan eşi, Huzâa kabilesinden Hârise ile evlenince, oğlu Lühay üvey babasına nisbet edilmişti. Bu sebeple Amr b. Lühay, öz babası tarafından Adnânî, üvey babası tarafından da Kahtânî olarak anılır.²⁵

Me'rib seddinin yıkılış dönemlerinde (yaklaşık M.V. ya da M. III yüzyıl) Yemen'den ayrılarak kuzeye doğru göç eden Ezd kabilesinden bir grup, diğer kardeş kabileler yola devam ederken Mekke civarında onlardan ayrılmışlardı.²⁶ Diğer gruplardan ayrılarak Harem bölgesi dolaylarında konaklayan bu grup için "inhazea-tehazzea"²⁷ "geride kalmış" anlamında kullanılan "huzâa" ifadesi daha sonra bu ifade kabilenin ismi olarak kalmıştır.²⁸ Bu tarihten sonra "Huzâa" olarak anılan kabilenin yeni yurdu Mekke ve civarı olmuştur.

Amr b. Lühay'ın annesi Fuheyra, Kâbe'nin yöneticisi olarak anılan Amr b. Haris'in kızıydı.²⁹ O dönemde Mekke'de egemen olan Cürhümlüler'in reisi olan Amr b. Haris'in torunu (ya da torunun çocuğu) olarak dünyaya gelen Amr b. Lühay, çok geçmeden yönetimde olan anne tarafından akrabalarıyla ayrılığa düşmüştü.³⁰ Cürhümlüler'in Kâbe ve Harem bölgesinin kudsîyetine karşı yaptıkları ahlaksızlıkları ve zulümleri öne sürerek, onlarla savaşış ve kazanan taraf olmuştur. Akabinde yenilen taraf Cürhümlüler, Mekke'nin dışına çıkmak zorunda kaldı. Ezrakî'nin rivayet ettiğine göre Amr b. Lühay Cürhümlülerden Harem'e her kim yaklaşırsa kanını helal sayacağını söyleyerek ciddi bir tavır sergilemiştir.³¹ Öyle anlaşılıyor ki, Amr b. Lühay ve Huzâa kabilesinin Kâbe ve Harem'de üstlendiği³² idari sorumluluk bu galibiyetten sonra ivme kazanarak devam etmiştir. Cürhümlüler ve Huzâa arasında çıkan savaşta tarafsız kalan İsmail oğulları, Mekke'nin hâkimiyetini ele geçiren Huzâa ile anlaşarak Harem'de yaşamaya devam etmişlerdi. Huzâa kabilesinin Mekke yönetimi nesilden nesile devam ederek üç yüzyıl civarında³³ bazı rivayetlere göre ise beş yüzyıl sürmüştür.³⁴

Hz. Peygamber'in (sav) atası Kusay b. Kilâb'ın Mekke'ye yerleşip, Huzâa'nın reisi Huleyl b. Hubeşiyeye'nin kızı Hubba ile evlenmesiyle birlikte, Mekke riasetinde durum değişmeye başlamıştır. Cesur, kabiliyetli ve soylu bir adam olan Kusay, kısa sürede *hicâbe* görevini üzerine alarak Mekke'de etkin bir konuma yükselmiştir.³⁵ Huzâa'nın hakimiyetini sona erdiren şiddetli bir çatışma sonrası Huzâa kabilesi Mekke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Kusay b. Kilâb'ın öne çıktığı bu olaylar sonrasında Mekke ve Kâbe hizmetleri yönetimi Kureyş kabilesi tarafından üstlenilmiş oldu.³⁶

²⁴ Amr b. Lühay'ın dedesi Kamea ve kardeşlerinin başından geçen bir hadise dikkat çekicidir. Hz. Peygamber'in (sav) "İlyas b. Mudar'a sövmeyin. O mü'min idi" buyurduğu rivayet edilir. İlyas b. Mudar, bir gün ev halkıyla birlikte yaylım hayvanlarını da yanına alarak kır alanına giderler. Develerinin önünden geçen bir tavşan onu ürkütür ve deve kaçar. İlyas b. Mudar'ın oğlu Âmir devenin ardından koşar ve onu yakalar. Amr ismindeki diğer oğlu tavşanın peşine düşüp, yakalar ve getirip pişirir. Eşi Leylâ Hatun da çocuklarının ardından sekerek koşuşturur. Kısa bir süre sonra ev halkı bir araya gelir. İlyas b. Mudar çocuklarının ardından koşturan eşine "sen Hindif (seğirten) sin", avı yakalayıp pişiren oğlu Amr'a "sen Tabiha (pişiren) sın, deveyi yakalayıp getirmekle işin en önemli tarafını üstlendiğini söyleyen oğlu Âmir'e "sen Müdrîke (erişen ulaşan) sın, bu arada çadıra saklanıp başını çıkararak oğlu Umeyr'e de "sen de Kamea (gizlenen) sin der. Bu lakaplar çocukların asıl isimlerine baskın gelerek böylece anılırlar. Yakûbî Hz. Peygamber'den gelen bu (... sövmeyin) rivayetini Mudar ve Rebia için zikretmektedir. bkz. Yakûbî, *Târîh*, 226, 227; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul; Şamil Yayınları, 1987), 1-2/ 49-50.

²⁵ Ahmet Önkâl, "Huzaa", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 16/431.

²⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 67.

²⁷ İbn Dureyd, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan el- Ezdi el-Basri, *İştîkak* (Beyrut: Dârü'l-cil, 1998), 1/468.

²⁸ Önkâl, "Huzaa", 16/431.

²⁹ İbn el-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm* (Kahire: Dârü'l- Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/8; İbn el-Kelbî, *Putlar Kitabı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Fakültesi Yayınları, 1969), 49.

³⁰ Önkâl, "Huzâa", 18/431.

³¹ Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Ruşdi Salih Melhas (Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 1399/1979), 1/92, 96.

³² İbn el-Kelbî, *Putlar kitabı*, 27

³³ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerh sahîh el-Buharî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty), 6/547.

³⁴ Ebu'l-Fidâ İsmail. b. Ömer İbn Kesir, el-*Bidâye ve'n-Nihaye* (yy: Dârü'l-Hicr, 2003/1424), 3/186.

³⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/120.

³⁶ İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd b. Muni' el-Basri, *et-Tabakatü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dârüs-Sadr, 1968), 1/70; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/101; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 47.

1.1. Amr b. Lühay ve Arapların Putperestliğe Yöneliş Sürecindeki Rolü

Amr b. Lühay'ın yaşadığı dönemle ilgili tarihi verilerin net olmadığı belirtmişti. Kusay b. Kilab'ın (ö. 480) yaşadığı dönem, Huzâa'nın Mekke'de hüküm sürdüğü dönemin sonuna denk düşmektedir. Hz. İsa'nın davetinin henüz gelmediği ya da yaygınlaşmadığı, Sasânî ve Doğu Roma İmparatorluklarının egemen olduğu bir ortamda Hicaz coğrafyası paganist bir görüntü vermekteydi. Yahudilik ve Hristiyanlığın Arap inanç hayatında genel kabul görmediği bilinmektedir. Diğer yandan Hz. İbrahim'in tevhid geleneğinden bazı uygulamaların (hac, tavaf, kurban vb.) devam diyordu. Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin inşa edilmesi, Zemzem pınarının sıcak çöl ikliminde ferahlatıcı etkisiyle yerleşimlerin olması, güney-kuzey Arap yarımadasının etkileşiminde kolaylık sağlayan fiziki avantajlar Mekke'nin konumunu güçlendirmiştir. Mekke'ye yerleşip idareyi ele alan ilk kabile olan Amâlika kavmi, İsmail oğullarıyla birlikte yaşamışlardı. Amâlika kavmi yaptıkları taşkınlık ve haksızlıklar sonrasında Cürhüm ve Katura kavimlerinin baskılarına dayanamayarak uzaklaşmak zorunda kaldılar. Katura ve Cürhüm kabilelerinin başlangıçta sergiledikleri Harem'in hürmetine uygun uygulamalar, belli bir müddet sonra yerini helalleştirilen haramlara ve zulümlere bırakmıştı. Hatta Kâbe'ye gelen hediyeleri çalmaya ve Kâbe içinde zina işleyecek kadar ileri gittiler.³⁷ Son olarak Yemen asıllı Huzâa kabilesinin Amr b. Lühay önderliğinde Mekke idaresini ele geçirdiğini ifade etmiştik.

Amr Lühay'ın putları Mekke'ye getirmesi ve paganizmin Hicaz bölgesinde başlamasına ile ilgili olarak, o'nun Şam bölgesine yaptığı seyahatten bahsedilir.³⁸ Bazı kaynaklarda "iş seyahati" ³⁹ olarak nitelenen bu yolculuğun Amr b. Lühay'ın yakalandığı ağır bir hastalık sebebiyle şifa bulmak için gerçekleştiğine dair veriler de vardır. İbn Kelbî'nin "Putlar" isimli eserinde rivayet ettiğine göre, Amr b. Lühay amansız hastalığına şifa bulma amacıyla Suriye'nin Belka bölgesinde Meab kaplıcalarına gider ve orada yıkanarak şifa bulur.⁴⁰ Belka bölgesinde yaşayan kavim Amâlikalar idi. Amr b. Lühay onların putlarını görünce şaşırır, tapınmalarını ve gösterdikleri ihtiramın sebeplerini sorar. Amâlikalar'ın verdiği cevap Amr b. Lühay'ı etkiler; 'taptığımız bu putlardan yağmur isteriz yağdırırlar, yardım isteriz yardım ederler'. Rivayetlere göre Amr b. Lühay iyileşip yurduna dönerken, Araplara götürmek üzere onlardan putlar almıştır.⁴¹ Kavmi arasında saygın bir konumu olan Amr, Mekke'ye döndüğünde insanları getirdiği putlara tazime, dokunmaya teşvik etmiştir.⁴² Onun sözünü insanlar tarafından benimsenmiş zamanla putlar hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.⁴³ Cevat Ali "Mufassal" isimli eserinde Amr b. Lühay'ın Mekke'ye getirdiği putları Amâlikalar'dan satın aldığını ifade etmiştir.⁴⁴ Bu bir anlamda Amr b. Lühay'ın putları aldığı toplumun bu işi ticari bir meta haline getirdiğinin göstergesidir.

Kaynaklarda Amr b. Lühay'ın Harem bölgesi ve çevrede yaşayan Arap kabilelerine hangi putları getirdiğine dair farklı rivayetler vardır. Ancak o, sadece bu putları kabilelere vermekle kalmayıp onlara tazim ve ibadet etme geleneğini de yerleştirmiştir. Diğer yandan Amr b. Lühay Hz. İbrahim'in telbiyesini de değiştirmiştir.⁴⁵ Bundan sonra belli başlı her put için kendine has bir telbiye⁴⁶ ya da her kabile farklı telbiye getirmeye başlamıştır.⁴⁷ Amr b. Lühay hac menasiklerinin yapıldığı Mina bölgesine de yedi put yerleştirmiştir.⁴⁸ Öyle anlaşılıyor ki putların benimsenmesi için uygunlaşan bir süreç olması mümkündür.

³⁷ Süheylî, *er-Ravdu'l-unf*, 1/354; Köksal, *İslâm Tarihi*, 1-2/177-178.

³⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/254; Abdulkadir Özaydın, "Amr b. Lühay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/97-98.

³⁹ İbn Hişâm Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n Nebeviyye*, thk. Suheyl Zekkar (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1412/1992), 1/52.

⁴⁰ Süheylî, *er-Ravdu'l-unf*, 1/350; İbn el-Kelbî, *Putlar*, 28.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/56-57.

⁴² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/88.

⁴³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/88.

⁴⁴ Cevat Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l- Arab Kablel- İslâm* (Beyrut: yy., 1408/1987), 6/80-81.

⁴⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/179.

⁴⁶ Süheylî, *er-Ravdu'l-unf*, 1/357-358; Çağrıda bulunana cevap vermek anlamına gelen telbiye, terim olarak hac ve umre için ihrama giren kimsenin "Lebbeyk Allahümme..." diye başlayan sözlerine denir. Salim Öğüt, "Telbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/396-397.

⁴⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/255.

⁴⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/176.

Diğer yandan Cürhümîler'in Mekke'den uzaklaştırılmasından sonra şehrin dinî bir merkez ve önemli bir ticari güzergâh haline dönüştürme arzusu etkin rol oynamıştır.⁴⁹

1.2. Amr b. Lühay ve İcraatları

Mekke yönetimini ele geçiren Amr b. Lühay'ın gerek Huzâa kabilesi içinde gerekse diğer Arap kabilelerinin nezdinde itibarının yüksekti. Hz. İbrahim döneminden sonra geçen yaklaşık iki bin yılı aşkın süreçte hac ve umre ibadetleriyle Arap yarımadasının ilgi odağı olan Kâbe ve Mekke, bir cazibe merkezi olarak sürekli ziyaret edilen bir konumdaydı. Güçlü ve etkin konumuyla kabilesi Huzâa'nın da desteğini alan Amr b. Lühay, oldukça varlıklı biriydi. Cahiliyye döneminde bir kimse, sahip olduğu dişi develerin sayısı bini bulursa bir erkek devenin gözünü yarıp kör ederdi. Amr b. Lühay'ın da yirmi erkek devenin gözünü kör ettiğine dair haberlere göre, sahip olduğu develerin miktarı yirmi bin civarı olması onun zenginliği dair fikir vermektedir. Aynı şekilde hac mevsiminde on bin bedene (kurban) boğazladığı, on bin elbise giydirdiği, Araplara yemek yedirdiği (ikram ettiği yiyecekler arasında sevik (kavrulmuş un), hays (hurma, keş ve tereyağından hazırlanan bir yemek)⁵⁰ yaptırdığı, deve hörgücü ve eti ile yapılan tirdi hacılara ilk defa ikram eden kişi⁵¹ olduğu rivayet edilmektedir.⁵² Amr b. Lühay'ın cömertlik, cesaret, zenginlik, güç gibi insanları kolayca etkileyen ve takdir edilen birçok özelliğe sahip olması, onun Arap toplumdaki konumunu göstermesi açısından anlamlıdır.

1.2.1. Hubel

Hubel kelimesinin kökeni ile ilgili değişik rivayetler vardır. Hırc'da⁵³ bulunan Nebâtî yazıtlarında Zuşera, Menutu (Menat) putlarıyla birlikte Hubel putunun da ismi geçtiği ifade edilir. Kuzeyde yaşayan Arap kabileleri ve Kelb kabilesinin de kullandığı bir isim olması ve köken itibarıyla Arap dilinin yapısına uygun olmaması hasebiyle yabancı kaynaklı bir kelime olmalıdır. Kimi Oryantalistlere göre Hubel, "ay tanrısının" bir sembolüdür. Cevat Ali ise bazı araştırmacılara göre yılan sureti veya heykelinin Hubel'e işaret ettiğini aktarmaktadır.⁵⁴

İbnü'l-Kelbî'ye göre Hubel'i ilk defa Mekke'ye getirip Kâbe'nin içine diken Hüzeyme b. Müdrike'dir.⁵⁵ İbn Hişâm'da yer alan başka bir rivayette ise Amr b. Lühay Hubel'i Mekke'ye getirmiştir.⁵⁶ Hubel, kırmızı akik taşından insan şeklinde tasarlanmış büyükçe bir puttu. Özelde Kureyş'in sahiplendiği, ancak genelde bütün Arap kabilelerin saygı duyduğu Hubel'in kırılan sağ kolu yerine altından bir kol yapılarak takılmıştı.⁵⁷

Kaynaklardaki veriler Hubel'in Mekke'ye getirilmesine dair net bir zamana işaret etmemektedir. Huzâa kabilesinin Mekke riyaseti sürecinde geldiği tahmin edilen Hubel'le ilgili miladi üçüncü asırdan beşinci asra kadar uzayan geniş bir zaman dilimi söz konusu edilmektedir. Tarihi veriler karşılaştırmalı olarak ele alındığında miladî üçüncü asrın ilk çeyreğinde Amr b. Lühay'ın Mekke riyaseti, dolayısıyla Hubel'in Kâbe'ye yerleştirilmiş olması mümkündür.⁵⁸

Kâbe'nin içindeki kuyunun üstüne⁵⁹ ya da yanına yerleştirilen Hubel'in⁶⁰ ibadet dışında en önemli fonksiyonu, bir danışma mercii konumunda olmasıydı. Aynı şekilde bereket ve hayır dualarının

⁴⁹ Mahmut Kelpetin, "Hicaz Bölgesinin Meşhur Putları: Lât, Menât, Uzza", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 63-83.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü-l Arab*, 6/61; Adnan Demircan, "Saadet Asrında Peygamber Mutfağı", *Derin Tarih Dergisi* Özel Sayı 5 (2016), 207.

⁵¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/100.

⁵² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 2/187; Süheylî, Ebu'l Kasım Abdurrahman b. Abdullah *er-Ravdu'l-unfî şerhi's-sireti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Abdurrahman Vekil (Kahire: yy., 1969), 1/357-359.

⁵³ Hırc; Arap yarımadasının Kuzeybatısında yer alan, Semud kavminin yaşadığı yer olarak, Şam ile Hicaz arasında bir bölgedir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/56-57.

⁵⁴ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, 5/253.

⁵⁵ İbn Kelbî, *Putlar*, 36.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/57.

⁵⁷ Ömer Faruk Harman, "Hubel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 18/444-445.

⁵⁸ Hubel'in tarihçesi ve Mekke'ye intikaline dair derinlikli bir araştırma için bkz. 135, 136. Murat Sarıçık, "Hubel Mekke'ye Ne Zaman Geldi?" *EKEV Akademi Dergisi* 11/32 (Yaz 2007), 128.

⁵⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/65, 117.

dillendirildiği, şer ve belalardan muhafaza etmesi beklenen Hubel, kısaca insanlar tarafından Allah'a (cc) yakınlaşmak için önemli bir aracı pozisyonundaydı. Kâbe'ye gelen hediyeler onun yanındaki üç zira derinliğindeki kuyuya (kuyunun ismi Ahşef olarak rivayet edilir)⁶¹ bırakılırdı.⁶² Ayrıca Hubel'in yanında yedi adet fal oku vardı.⁶³ Bu fal oklarının üzerinde "evet, hayır, diyet, sizden, başkasından, mulsak (nesebi şüpheli), sular" ifadelerinin yazılıydı. Putun bakıcısının (sâdin) yardımıyla fal okları çekilir, çıkan sonuç önemli kararların alınmasında etkin rol oynardı. Hubel evlilik, yolculuk, savaş kararları alırken, dünyaya gelen çocuğun nesebiyle ilgili şüpheye düşüldüğünde, çöl insanının en önemli ihtiyaçlarından suya ulaşmak için açılacak kuyularla ilgili başvurulacak en yüce makam, âdeta bir danışma merciiydi. Hubel'in fal oklarının yardımıyla ilahi(!) neticeyi beklemek elzemdi. Dahası Hubel'in önünde alınan kararların bağlayıcılığı vardı. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (sav) babası Abdullah'ın, Abdulmuttalip tarafından kurban edilmeye karar verilmesi aşamasında olduğu gibi, yine bu olayın akabinde de Abdullah'a kurtulmalık olacak develerin sayılarının belirlenme işlemi de Hubel'in yanında yapılmıştır.⁶⁴

Aynı şekilde Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinden gelen heyetler de Hubel'in yanında fal oku çeker, ona hediyeler sunar ve tazim gösterirlerdi.⁶⁵ Kureyş kabilesinin yanı sıra Kinâneoğulları ve Bekroğulları da Hubel'e tazimde bulunuyorlardı.⁶⁶ Uhud savaşı sonrasında, Ebu Süfyan b. Harb'in zafer kazandıkları iddiasıyla Hubel'i anması da bu putun kendileri katındaki değerini göstermesi açısından kayda değerdir.⁶⁷

1.2.2. İsf ve Nâile

Huzâa kabilesinin Mekke'deki riyaseti öncesinde, yönetimi elinde bulunduran Cürhümîler'den İsf b. Bağy ile Nâile bt. Dîk, Kâbe'in hürmetini ihlal ederek zina etmişlerdi.⁶⁸ İnsanlar bu kötü fiili işleyen kadın ve erkeğin Allah (cc) tarafından taşla dönüştürüldüğüne inanırlardı. İbret olması ve onların işledikleri günaha kimse bulaşmasın diye, taşlaşan bu figürler hac ve umre menâsiklerinden olan "say" yapılan alanın iki başındaki Safa ve Merve tepeliklerine dikilmişti.⁶⁹ Araplar zamanla bunlara kudsiyet atfedip putlaştırdı. Kâbe ve Mekke'de riyaseti üstlenip, hâkimiyetini kabullendiren Huzâa'lı Amr b. Lühay, "sizden öncekiler bunlara tapardı" diyerek insanlara İsf ve Nâile'ye mesh'i (dokunma) ve tapınmayı emretti. Kimi rivayetlerde ise birini Kâbe'nin yanına, diğerini de Zemzem kuyusunun üstüne koyduğu ifade edilir.⁷⁰ Kureyş'e ait olan bu putlara tanrı ve tanrıça olarak yaklaşıyor, onlardan bereket talep edilirdi.⁷¹ Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'yi fethine kadar bu durum devam etmiştir. Onun emriyle diğer putlar gibi bunlar da yok edilmiştir.⁷²

1.2.3. Menât

Amr b. Lühay, Cahiliye döneminin belli başlı putlarından Menât'ı Mekke ile Medine arasında deniz sahilinde olan Kudeyd'in Müşellel bölgesinde diken kişi olarak zikredilmektedir.⁷³ En eski putlar arasında kabul edilen Menât, Cahiliye döneminde Yesrip (Medine) şehri sakinleri olan Yemen asıllı Evs ve Hazreç kabileleri ile Ezd-Şenûe ve civar bölgelerde oturan Arapların saygı gösterip sahiplendiği, kurbanlar, hediyeler sunduğu önemli bir puttu. Öyle ki bu kabileler Mekke'de yapılan Hac sonrası Menât'ın yanında

⁶⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 63.

⁶¹ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, 6/252.

⁶² Cevat Ali, *el-Mufasssal*, 6/251.

⁶³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/179.

⁶⁴ M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 38.

⁶⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/ 5.

⁶⁶ İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Muhabber*, nşr. IlseLichtenstadter (Haydarabad: yy., 1942), 316.

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/47.

⁶⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 63.

⁶⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/120.

⁷⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 63; Köksal, *İslam Tarihi*, 3/70.

⁷¹ Süheylî, *er-Ravdu'l-unf*, 1/355; Söylemez, *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı*, 39.

⁷² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/120.

⁷³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/125.

gelerek orada tıraş olup ardından ihramdan çıkmadan yurtlarına dönmezlerdi.⁷⁴ Nitekim bu insanlar Menât'ın yanına gitmeden ibadetlerini bitmiş saymazlardı.

1.2.4. Uzza

Mekke'ye iki gecelik mesafede Nahletü's- Şâmiyye bölgesinde bulunan Uzza üç büyük semure sakız ağacından müteşekkil veya büyük dikenli bir ağaç şeklindeydi. Kaynaklarda ilk olarak ona tapınmaya teşvik eden kişinin yine Amr b. Lühay olduğu tespit edilmektedir. Hatta Amr b. Lühay Araplara "Rabbiniz Taif serin olduğundan Lât'ta yazlar, Nahle serin olduğu için Uzza'da kışı geçirir" dediği zikredilmektedir. Kureyş kabilesinin oldukça değer⁷⁵ verdiği Uzza'yı Beni Kinâne, Beni Nasr, Cuşem, Sa'd b. Bekir, Ganiy, Bâhile, Huzâa kabilesi de ziyaret eder ve hediyeler sunardı. Uzza'nın sâdini (bakıcısı) Hâşim oğullarının müttefiki olan Süleymler'den Şeybanoğullarıydı.⁷⁶ Hz. Peygamber'in (sav) amcası Ebû Leheb'in adının Abduluzza olması gibi, bunun Araplar arasında çocuklarına sıkça koyulan bir isim olması da bu puta verilen değeri göstermektedir. Uzza'nın yanında "Gabgab" adı verilen bir sunak bulunuyordu.⁷⁷

1.2.5. Lât

Hicaz bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Taif, Adnânî soydan gelen Sakîf kabilesinin yerleşim merkeziydi. Lât putu Sakîf kabilesi başta olmak üzere Kureyş ve diğer Arap kabilelerin, değer verdiği bir tanrıçaydı.⁷⁸ Dört köşeli bir kaya parçası olan Lât, hacılara yemek hazırlayan bir zatın⁷⁹ hatırasına oluşturulmuş bir kabirden geliştirilerek, ziyaret edilen kutsal bir mekân haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşümde Amr b. Lühay etkin bir rol oynamıştır. Şöyle ki, Sakîf kabilesinin Lât isimli, insanların değer verdiği bu adam öldükten sonra Amr b. Lühay "O ölmemiş, ancak kayanın içine girmiştir" diyerek kayanın üzerine bir put dikip, insanlara ona tapınmayı emretmişti.⁸⁰ Kâbe benzeri bir şekli olan bu kaya parçasının üzerine bir beyt inşa edilmiş, hatta onun üzerine bir örtü örtülmüş, insanlar etrafında tavaf yapmaya başlamıştır. Nitekim çöl ikliminin hâkim olduğu coğrafyanın bol yağış alan ve serin olan Taif şehri, Lât'ın bir bereketi olarak görülüyordu.⁸¹ Diğer yandan, Mekke-Taif arasındaki ilişkilerin sürmesi iki şehir halkının da menfaatineydi. Kabile kavgalarının, çekişmelerin sıklıkla yaşandığı Hijaz coğrafyasında, kabileler put gibi manevi dinamikler sayesinde barış ortamı tesis eder, ilişkileri sağlamlaştırırdı. Lât'a tahsis edilmiş sâdin (bakıcı)⁸² ziyaretçilerin sundukları hediyeleri kabul eder, ibadetlerin (ritüellerin) uygulanmasında yardımcı olurdu.

1.3. Hz. Nuh Kavminden Kalan Putların İhyası

Hz. Nuh'un kavminin putlara olan bağlılığı ve onlara tapındıkları bilinmektedir.⁸³ Hatta Kur'an-ı Kerim'de "İnsanlara dediler ki: "Sakın ilahlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!"⁸⁴ şeklinde birbirini putlara sıkı sıkıya bağlı kalmak üzere teşvik eden bir toplumdaki bahsedilmektedir. Amr b. Lühay'ın sadece Mekke ve yakın çevresine değil, Arap yarımadasındaki yakın uzak birçok bölgeye putlar götürüp oranın sakinlerini tapınmaya teşvik ettiği

⁷⁴ İbn Kelbî, *Putlar*, 30; İbn Habîb, *Muhabber*, 316; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/124.

⁷⁵ İbn Kelbî, *Putlar*, 34. Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebu Uhayha (Said b. As) ölüm döşesinde ağlamaya başlar. Yanında bulunan Ebu Leheb ağlama sebebini sorunca "korkuyorum benden sonra Uzza'ya tapılmayacak" diye endişesini dile getirmişti. Bunun üzerine Ebu Leheb "Vallahi sen yaşadığında ona senin sebebini tapılmadı, sen öldükten sonra da senin ölümün sebebiyle tapılmaktan vazgeçilmez" diyerek onu teskin etmişti. Bu durum, Uzza'nın ne derece samimi bağlılıklarının olduğunu gösteren tipik bir örnektir.

⁷⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/126; Köksal, *İslam Tarihi*, 3/72.

⁷⁷ İbn Kelbî, *Putlar*, 32.

⁷⁸ Mahmut Kelpetin, "İslâm'dan Önce Tâif", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2018), 79-103.

⁷⁹ İbn Kelbî, bahsi geçen bu zatın buğday dövmeyi âdet eden Yahudi bir adam olduğunu rivayet eder. bkz İbn Kelbî, *Putlar*, 30.

⁸⁰ Köksal, *İslam Tarihi*, 3/73.

⁸¹ Söylemez, *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı*, 33.

⁸² İbn Habîb, *Muhabber*, 315.

⁸³ İbn İshâk, *es-Sîre*, 61.

⁸⁴ Nûh 71/23.

anlaşılmaktadır. Cevad Ali'nin aktardığına göre Amr b. Lühay'ın cinlerden dostu (Rayi) vardı.⁸⁵ İbnü'l-Kelbî'ye göre Amr b. Lühay kâhindi.⁸⁶ Onun cinlerden Ebu Sumâme isminde bir dostu vardı. O bir gün Amr'a dedi ki:

“Çabuk Tihâma'den yola çık, saadet ve selamet yoluna, korkma!”

“Evet” dedi “gecikmeyeceğim!” dedikten sonra cin devam etti:

“Cudde kıyısına git, orada hazır putlar bulacaksın. Onları *Tihâma*'ye getir, korkma! Sonra Arapları onlara tapınmaya çağır, sana uyacaklardır.”⁸⁷ Rivayete göre Amr b. Lühay bu tavsiyeye uyup, Cudde (Cidde) sahiline giderek kumların altında bulduğu putları yanına alıp Tihâma'ye getirdi. Hac mevsimi gelince, Mekke'ye gelen Arapları bu getirdiği putlara tapınmaya teşvik etti.⁸⁸ Davetine olumlu cevap alan Amr b. Lühay, Cudde sahilinde bulduğu diğer putları farklı kabile temsilcilerine dağıttı. İnsanlar putları yurtlarına götürüp benimsediler ve tapınmaya başladılar. Öyle anlaşılıyor ki, farklı bölgelere gönderilen bu putlar, buldukları yerlerin merkezi konumuna geldi.

Amr b. Lühay'ın Cudde (Cidde) sahilinde bulup Hicaz kabilelerine dağıttığı Vedd, Suvâ', Yegûs, Yaûk, Nesr' adındaki putların aslında vaktiyle saygı duyulan salih, iyi insanlar adına yapılmış heykellerdi. İbn Kelbî'nin rivayetine göre, aynı zamanda vefat eden bu insanların aralarından ayrılmasına akrabaları, sevdikleri çok üzölmüşlerdi. Akabinde Kâbil oğullarından biri vefat eden bu kişilere benzer heykeller yapınca insanlar bu putları ziyarete başlamışlardı. Zamanla bu ziyaretler, saygı ve sevgi şekilleri farklı boyutlara ulaştı. Neredeyse putlaşan bu figürler etraflarında tavaf etmeye başladılar. Nihayetinde üçüncü kuşakla birlikte “Allah katında kendilerine şefaatiçi” olacakları ümidiyle bu putlara tapınmaya başladılar.⁸⁹

1.3.1. Vedd

Amr b. Lühay'ın putlara tazim çağrısına uyan Kudaa Kabilesinden Avf b. Uzre, Vedd putunu alıp Arap yarımadasının kuzeyindeki Dûmetü'l -Cendel bölgesine götürüp yerleştirmiştir. Hatta bu adam, Abd-üvedd ismini oğluna takan ilk kişi olup, diğer oğlu Âmir el-Ecdâr'a putun bakıcılık görevini vermişti.⁹⁰ İbn Habîb'in aktardığına göre Vedd putu Vebroğullarının putuydu. Onun sâdinlik (bakıcılık) görevini Kelb kabilesinden Ferafisa b. Ahvesoğulları üstlenmişti.⁹¹

İbn Kelbî'nin rivayetine göre Vedd putu oldukça uzun boylu bir erkek şeklinde, iki elbise giydirilmiş (izar: içlik/ alt kıyafet ve rida: üstlük) bir heykeldi. Kılıç kuşanmış, omuzunda da bir yay asılıydı. Önünde bayraklı bir kargı bulunuyordu. Ayrıca içinde okların bulunduğu deriden bir torba vardı.⁹² Harise el-Ecdâr'den gelen bir habere göre babası onu Vedd putuna gönderip “tanrına süt içir” diyerek, onu puta hizmete teşvik ederdi. Yine kendi ifadesine göre o da gidip, putun ağzına sütü döker, onu beslerdi.⁹³

1.3.2. Yaûk

Hız. Nuh döneminden kalan putlardan bir diğeri olan Yemen bölgesinde olan Yaûk'dur.⁹⁴ Amr b. Lühay tarafından Hemdanlardan Malik b. Mersed'e verildi. O da Yauk'u, Yemen karyelerinden olan Hayvan'a yerleştirdi.⁹⁵ Başka bir rivayete göre Yauk, Erhab denilen bölgede bulunuyordu.⁹⁶ Zûnuvâs⁹⁷

⁸⁵ Cevat Ali, *Mufasssal*, 7/747.

⁸⁶ Kâhin kelimesi müşrik Araplar için haber veren, falcı anlamlarına gelir. Yahudilerde ise “kohen” bir zamanlar falcı anlamında kullanılsa da daha sonra okları dağıtan, kurbanı bağışlayan, usul öğreten bilirkişi manasına gelir. Başka bir görüşe göre ise Amr din adamı değildi. İbn Kelbî, *Putlar*, s. 89. Kâhin gizli ilimleri bilen ve gelecekte haber veren kişi anlamına gelmektedir. Kehanet putperestlikle alakalı görüldüğü için Yahudilikte yasaklanmıştır. Ömer Faruk Harman, “Kâhin”, Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/170.

⁸⁷ İbn Kelbî, *Putlar*, 49.

⁸⁸ Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/75-76.

⁸⁹ İbn Kelbî, *Putlar*, 48.

⁹⁰ İbn Kelbî, *Putlar*, 49.

⁹¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 316.

⁹² İbn Kelbî, *Putlar*, 50.

⁹³ Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/76.

⁹⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 62.

⁹⁵ Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/76.

⁹⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, 317.

isimli hükümdar, Himyerlilerle birlikte Hemdânlıları da yahudileştirinceye kadar, Hemdân kabilesi de Yaûk putuna tapmaya devam etmişti.⁹⁸

1.3.3. Yegûs

Kelime olarak aslan anlamına gelen Yegûs diğer birçok put gibi Amr b. Lühay tarafından tapılmak üzere Yemen bölgesine gönderilmiştir. Rivayetlere göre Amr b. Lühay Yegûs putunu Yemenli Mezhic kabilesinden En'am b. Murâdî'ye verip bölgeye yollamıştı. Ayrıca Mezhic kabilesinin müttefiki olan diğer kabileler de Yegûs'a saygı gösterip tapıyorlardı. Hatta kimi kaynaklarda Yegûs putu, uğruna savaşılan bir put olarak anılmıştır. Hz. Nuh zamanından kalan putlardan olan Yegûs Mezhic kabilesinin tümü⁹⁹ dışında Cüreys kabilesinin de ibadet ettiği bir puttu. O bölgede yaşayan birçok insanın ziyaretgâhı olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁰

1.3.4. Nesr

Kartal veya akbaba cinsinden kuş anlamına gelen kelime Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nuh'un gönderildiği toplumun beş putundan biri olarak geçmektedir.¹⁰¹ Yemenli Himyerîlerden, Zû Ruayn kabilesine mensup Mâdikerip isimli bir adam tarafından Sebe' bölgesinin Belha' mevkiine yerleştirilen bir puttu. Zûnuvâs'ın bölge insanını yahudileştirme sürecine kadar Himyerîler Nesr putuna saygı gösterip, tapılmaya devam ettiler.¹⁰² İbn Habîb ise, Nesr putunun Gumdân'da Yemen hükümdarına ait olan bir kasırda bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁰³

1.3.5. Süva'

Hz. Nuh zamanından intikal eden diğer putlar gibi vaktiyle salih insanlar olarak nitelenen kişilerin vefatından sonra onları anmak, hatırlamak amacıyla yapılan Süva'¹⁰⁴ putu da Amr b. Lühay tarafından Arap toplumuna sunulmuştur. Amr, Mudar b. Nizar adındaki Huzeyl kabilesinden bir adama Süva' putunu vererek Nahle vadisindeki Ruhât'a¹⁰⁵ gönderdi. İbnü'l-Kelbî, Süva'ya ta'zim eden Araplardan birinin şu beyitlerini aktarmaktadır; "Huzeyl'in Süva' için didindiği gibi/ Her çobanın en değerli hayvanı ona kurban olarak yanında yerlere serilir."¹⁰⁶ Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Kinâne oğulları, Huzeyl, Müzeyne, ve Amr b. Kays kabilelerinin taptığı Süva' putu Arap nazarında pek değerliydi. Süva'nın sâdinliği (bakıcılık) İbnü'l- Kelbî'ye göre Lihyânoğulları,¹⁰⁷ İbn Habîb'e göre de Huzeyl kabilesinden Sahineoğulları tarafından yapılmaktaydı.¹⁰⁸

2. Hz. Peygamber'in (sav) Amr b. Lühay'a Dair İfadeleri

Amr b. Lühay'ın, Arap yarımadasına putperestliği getirdiğine/yaydığına dair en kuvvetli delili Hz. Peygamber'e (sav) ait rivayetlerdir. Sahîh-i Müslim'de geçen bir rivayet Ebû Hureyre tarafından

⁹⁷ Bilindiği üzere Arap yarımadasının güneyinde meskûn ikinci Himyerîlerin son hükümdarı olan Zûnuvâs yahudiliği kabul edip, hristiyan olan Necran halkını da bu dini benimsemeye zorlamıştı. Nitekim yahudiliğe geçmeyenleri şiddetli eziyetlere maruz bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim'de el-Burûc Suresi (85/ 4-10) âyetlerinde zikredilen 'uhdud-çukurlara' atılan müminlerin bu insanlar olduğuna dair kaynaklarda tespitler vardır. bkz. Muhammed Eroğlu, "Ashâbu'l-Uhdûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

⁹⁸ Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/76.

⁹⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 316.

¹⁰⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 61; Söylemez, *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı*, 43; Köksal, *İslâm Tarihi*, 1/77.

¹⁰¹ Nüh 71/23.

¹⁰² İbn Kelbî, *Putlar*, 51; Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/77.

¹⁰³ İbn Habîb, *Muhabber*, 317.

¹⁰⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 61.

¹⁰⁵ Ruhât; Yenbu' bölgesinden olup, Medine'nin mülhakatındandı. Köksal, *İslâm Tarihi*, 3/77.

¹⁰⁶ İbn Kelbî, *Putlar*, 50.

¹⁰⁷ İbn Kelbî, *Putlar*, 28.

¹⁰⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, 316.

aktarılmaktadır: Resûlullah (sav) “Ben şu Kâ'b oğullarının atası olan Amr İbn Lühay İbn Kam'ate İbni Hindif'yi, cehennem içinde kendi bağırsaklarını sürükler bir vaziyette gördüm” buyurmuştur.¹⁰⁹

Buhârî Sahîh'inde¹¹⁰ ve İbn Hacer el-Askalânî'nin Fethu'l-bâri'sinde geçen diğer rivayetlerde ise yine Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den “Amr b. Huzâf'yi cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. O sâibe âdetini ilk ortaya koyan kişiydi”¹¹¹ şeklinde benzer bir rivayet aktarılmaktadır.

Amr b. Lühay'la ilgili olarak İbn Hişam'da yer alan haberde ise onun fiziki özelliklerine temas edilmektedir. Ebû Hureyre Resûlullah'dan (sas) şöyle duyduğunu aktarmaktadır: “Ey Eksem! Amr b. Kamea b. Hindif'i bağırsaklarını sürükler vaziyette cehennem'de gördüm. Adamlar (insanlar) arasında ona en çok benzeyen sensin.” deyince Eksem kaygılanmış olacak ki “Bu durum bana zarar verir mi Ey Allah'ın Resûlü” diye sormuştur. Hz. Peygamber (sas) “Hayır. Sen mü'minsin, o ise kâfirdi. İbrahim'in (as) dinini ilk değiştirendi. Putları diken, Bahîra, Sâibe, Vasîle, Hâmi¹¹² âdetlerini ihdas (oluşturan) edendi.” Hz. Peygamber (sav) dönemine kadar devam eden bu âdetler sonradan oluşturulmuş hiçbir tevhidî dayanağı olmadığından İslâm döneminden sonra uygulanmamıştır.

İbni Kelbî'nin aktardığı diğer bir rivayette ise Amr b. Lühay'ın fiziksel özelliklerine dair ayrıntılar vardır. “İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sas) “Cehennem bana yaklaştırıldı. Amr b. Lühay'ı kısa boylu, açık tenli, mavi gözlü, bağırsaklarını ateşte sürüyen biri olarak gördüm. “Bu kimdir?” diye sorunca, “Bu 'Amr b. Lühay'dır. el-Bahira'yı, el-Vâsila'yı, es-Saîbe'yi, el-Hâmiya'yı ilk getiren, İbrahim Peygamber'in dinini değiştiren ve insanları putçuluğa götüren adamdır” denildi.¹¹³ Hz. Peygamber (sav) şöyle devam etti. “Onun soyundan gelen ve ona çok benzeyen Katan b. Abd el-Uzzâ'dır.” Katan hemen “Ey Allah'ın elçisi, ona benzemek bana bir zarar verir mi?” diye sorunca Hz. Peygamber “Hayır! Sen müslümansın, o ise kâfirdi!” buyurdu. Haberin devamında ise Hz. Peygamber (sav): “Deccal bana gösterildi gördüm ki, tek gözlü esmer kıvrıkcık saçlı biri. Amr'ın soyundan ona en çok benzeyen Aksam b. Abd Uzzâ'dır.” Bunun üzerine Aksam ayağa kalkarak: “Ey Allah'ın elçisi, ona benzememin bana bir zararı dokunur mu?” deyince “Hayır” buyurdu. “Sen müslümansın, o ise kâfirdi.”¹¹⁴

Resûlullah'ın (sas) yaşadığı miladî altıncı yüzyıldan asırlarca önce Mekke'de riyasetinde etkin bir konumda olan Amr b. Lühay için kullandığı ifadeler oldukça nettir. Amr b. Lühay'ın hadislerde ifade edilen özelliklerine göre şirkte de öncü rolüne dikkat çekilmektedir. Yine bazı rivayetlerde Katan b. Abduluzza şeklinde bir isim geçse de Hz. Peygamber'in sahabeden Huzâa kabilesine mensup Eksüm b. Ebû-l Cevn'i¹¹⁵ Amr b. Lühay'a benzeterek fiziki özelliklere dair ayrıntılar vermiştir.¹¹⁶ Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber kendisine gösterilen kişiyi ahabından birine benzeterek dikkat çekmek istemiş olabilir.

¹⁰⁹ Ebu'l Hüseyin Müslim b. el Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkaki (Beyrut: Dârü'l-ihyau 'turâs Arabiyye ty), “Kitabu'l-Cennet”, 50.

¹¹⁰ Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *Camiu's Sahih*, Kitabu'l-Menâkıb, thk. Takiyüddin Nedvi (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011/1432), 7/217-218.

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, 4/547.

¹¹² Bahîra: Cahiliyye devrinde bir dişi deve beş defa doğurur, beşincisi de erkek olursa onun kulağını yarıp, salıverirlerdi. Artık onun sütü sağlamaz, ona binilmez ve kullanılmazdı.

Sâibe: Bir adamın başına bir dert ya da hastalık geldiği zaman “İyileşirsem devem Sâibe olsun” diye adakta bulunurdu. Dileği gerçekleşince deveyi salıverir, artık faydalanmazdı.

Vâsile: Koyun dişi doğurduğunda kendilerinin, erkek doğunca ilahların olurdu. Eğer ikisini birden doğurursa “kardeşine ulaştı” diyerek erkek olanı kurban etmezlerdi.

Hâm: Bir devenin dölünden on batın doğarsa artık ona binmek haram sayılır, artık deve serbest bırakılır dilediği yerde otlardı. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr* (Mısır: Dârü'l-Fikr İslâmiyye, 1989), 317; İbn İshâk, *es-Sîre*, 66; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Munemmak*, thk. Hurşid Ahmed Fârik (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985/1405) 327; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/116; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları, 1999), 3/348.

¹¹³ “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.”el-Mâide, 5/103 âyetiyle Cahiliyye döneminde insanların rağbet ettiği bu âdeti kendi kafalarından uydurup Allah'a (cc) nispet etmelerine dikkat çekilmektedir.

¹¹⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 63; İbn Kelbî, *Putlar*, 51.

¹¹⁵ İbn Sa'd'ın rivayetine göre asıl adı Abdülüzâ olan Eksüm b.Cevn b. Münkız b. Reb'â b. Asram b. Dubeyn b. Harâm b. Hubşiyeye b. Kâ'b b. Amr hakkında Rasûlullah (sas) şöyle buyurmuşlardır, “Deccal bana gösterildi. Onun kıvrıkcık saçlı bir adam olduğunu gördüm. Gördüğüm kimseler arasında ise, Ona en çok benzeyen kişi de Eksüm b. Ebu'l Cevn'dir.” Bunun üzerine Eksüm, “Ey Allah'ın Rasûlü! Ona benzememin bana bir zararı var mı? diye sorduğunda, Resûlullah (sas) “Hayır, Sen Müslümansın, o ise kâfirdir” dedi. Bu habere göre rivayetlerdeki farklı isimler muhtemelen aynı kişiye işaret etmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4/ 207.

¹¹⁶ Adı geçen zatın Hz. Peygamber (sav) ve beraberindekilerin hicret yolculuğunda ihtiyaçlarını gidermek için çadırına uğradıkları Ümmü Ma'bed Huzâfî'nin eşi olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

İslam öncesi Arap yarımadasının inanç haritası deyince aklımıza gelen tek bir renk olmadığı aşikârdır. Yahudilik, hıristiyanlık, sabîilik, mecûsilik, putperestlik bu haritadaki yelpazenin farklı renklerinden. Ancak tüm bu çeşitliliğe rağmen putperestlik İslam öncesi Araplar arasında en fazla kabul gören inanç olarak dikkat çekmektedir. Şüphesiz Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in başlattığı tevhidi gelenek, merkezinde Mekke haremının yer aldığı coğrafyada uzun bir müddet etkisini devam ettirmiştir ancak doğal olarak binlerce yılı bulan uzun bir süreçte, nesilden nesile yaşanan değişimden inanç alanı da etkilenmiştir. Nihayet Hz. Muhammed'in (sav) risalet görevini yüklediği dönemde Kureys, her ne kadar nesep, inanç ve gelenek bakımından Hz. İbrahim'in devamı olduklarını ifade etseler de onun mesajıyla taban tabana zıt putperestliği benimsemişlerdi. Elbette her türlü değişim gibi putların Arap inanç dünyasına girmesinde de birçok etken gözlemlenmektedir. Farklı toplumlarla meydana gelen ticari, kültürel etkileşim ve ihtiyaçlar bu anlamda süreci hızlandıran nedenler arasında sayılabilir. Bununla birlikte eldeki veriler, Amâlika ve Cürhüm hâkimiyeti sonrasında belli bir dönem Mekke ve Harem'de yönetimi ele geçiren Yemen'li Huzaâ kabilesinin reisi Amr b. Lühay'ın Arapların putperestliği benimsemesindeki etkin rolüne ışık tutacak konumdadır.

Amr b. Lühay Arabistan yarımadasında Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail döneminden itibaren hâkim olan ve belli ölçülerde sosyal ve dini hayatta yer bulan tevhidî anlayışının değişiminde etkili olan tarihi bir figürdür. O sadece riyasetini üstlendiği Harem bölgesinde değil yarımada'nın birçok bölgesinde yaşayan kabilelerin de inançlarını tahrif edecek bir süreci başlatmıştır. Şüphesiz daha önce de bu coğrafyada put ve benzeri şirk unsurlarının varlığı bilinmektedir. Ancak Amr b. Lühay, önce yarımada'nın kalbi mesabesindeki Mekke ve civarında yönetimi ele geçirmiş, kabilesi Huzâa'nın da desteğiyle Harem bölgesinde hâkimiyetini pekiştirdikten sonra akabinde diğer Arap kabilelerini de içine alacak bir şekilde sosyal, kültürel ve dini hayatı derinden etkileyecek birtakım uygulamaları hayata geçirmiştir. Yaşadığı dönemde Arap coğrafyasındaki birçok kabileye putları ulaştıran ve onlara ibadete teşvik eden de odur. Kabilelerin devlet mekanizmasını andıran yapısını dikkate alınacak olursa, Amr b. Lühay'ın bu teşviklerle kabileler arası ilişkileri iyileştirip dolayısıyla etki alanını farklı bir çerçeveden genişlettiği düşünülebilir.

Amr b. Lühay'ın yaşadığı dönemde dâhil, Arap yarımadası sakinleri çevre bölgelerle daima iletişim halindeydi. Ticaret, savaş, dini ziyaretler, sürgünler vb. sebeplerle meydana gelen etkileşimin en bariz sonuçlarından biri de kültür ve inançta kendini göstermiştir. Amr b. Lühay'ın Hicaz bölgesine getirdiği iddia edilen putların gerek kelime kökenleri gerekse şekil ve diğer özellikler açısından komşu kültürlerdeki inanç figürleriyle benzerlikler içermesi kültürler arası yoğun bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Böyle bir ortamda, inançlar için özgün olmaktan bahsetmenin zor olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmada dikkat çeken diğer bir husus, Amr b. Lühay Arap toplumunu sadece putlarla tanıştırmakla kalmamıştır. Arap toplumunda önemli bir yeri olan "deve" üzerinden yeni bir "kurban" anlayışını yerleştirmiştir. Kuran-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'den (sav) gelen nakillerde zikredilen Bahîra, Sâibe, Vasîle, Hâmi gibi âdetleri Araplar arasında yerleştirerek insanlar arasında hurafelerden oluşan yeni bir din anlayışını oluşturması onun bu süreci nasıl yönettiğine işaret etmektedir.

Sonuç itibariyle, Hz. Peygamber'in (sav) risâletle görevlendirildiği altıncı asra kadar Allah (cc) inancının devam ettiği Arap toplumunda, içi boşaltılmış bir din algısı devam etmiştir. Amr b. Lühay gibi güçlü ve pragmatik bir lider Arap toplumunun zamanla zayıflamış inanç bağlarını, maddi manevi ihtiyaçları karşılayan "putperestlik" desteğiyle yüklemiştir Dahası ihdas ettiği yeni âdetlerle bu yapıyı güçlendirmiş, Mekke ve Kâbe'nin merkezde yer aldığı bir düzen oluşturmuştur. Öyle ki her kabilenin kendinden bir parça bulduğu, Kâbe çevresine yerleştirilen putlar yeni bir ittifak anlayışına zemin hazırlamıştır. Kanaatimizce kabileler arası hoşgörü, kaybedeni olmayan sistemli bir etkileşim ağı, maddi manevi her türlü kazanım ihtimalini akla getirmektedir. Amr b. Lühay'ın öncülüğünü yaptığı yeni birtakım uygulamalarla birlikte putperestlik Arap yarımadasında yaygınlaşmıştır.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Alrawasdah, Ziyad. "Kur'ân'da Semantik Açından Hanif Kavramı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2012), 31-58.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *Ensâbü'l-Eşraf*. thk. Riyaz Zirikli. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1417.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahih*. thk. Takiyuddin Nedvi. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Cevâd, Alî. *el-Mufasssal, Tarihu'l-Arab kabl el- İslâm*. Beyrut: yy., 1408/1987.
- Demircan, Adnan. "Saadet Asrında Peygamber Mutfağı". *Derin Tarih Dergisi Özel Sayı 5* (2016), 204-209.
- Doğan, Metin. "İslam Öncesi Arap İnanç İkliminde Putçuluğun Toplumbilimselliği". *Dini Araştırmalar* 24/61 (Aralık 2021), 460-488.
- Eroğlu, Muhammed. "Ashâbu'l Uhdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ezraki, Ebu'l Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. *Ahbaru Mekke ve ma cae fiha mine'l âsâr*. thk. Rüştî es-Salih. Beyrut: Dâru'l- Endülüs, 1399/1979
- Farûki, İsmail Râci, el-Farûki Luis Lâmia. *İslâm Kültür Atlası*. çev. Mustafa Okan Kibaroglu – Zerrin Kibaroglu. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1999.
- Güç, Ahmet. "Put". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/334-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Güç, Ahmet. "Putperestlik". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*. 34/ 365-368. İstanbul: TDV Yayınları 2007.
- Gündüz, Şinasi. "Arap Paganizmi Cahiliye: Kur'an'ın İndiği Tarih". *Siyer Dersleri Mekke Dönemi*. ed. İbrahim Söylemez. Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 2018.
- Gündüz, Şinasi. "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri". *Dinler Tarihi Araştırmaları 1*, 355-378. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk. "Hûbel". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*. 27/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk. "Kâhin". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*. 24/170. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- İbn Dureyd, Ebu Bekir Muhammed b. el Hasan el Ezdi el Basri. *İştikak*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-cil, 1998.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitabu'l Muhabber*. thk. İlse Lichtenstanter. Haydarabad: yy., 1942/1361.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Munemmak*. thk. Hurşid Ahmed Fârik. Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l Bârî bi-Şerhi Sahih Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Suheyl Zekkar. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1412/ 1992.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Kitâbu'l-Esnâm*. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Putlar Kitabı*. trc. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. yy: Dâru'l-hicr, 2003/1424.
- İbn Mânzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyffî. *Lisânu'l Arab*. Beyrut: Dârü's-sadr, 1414.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mizyâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Basrî. *et-Tabakatü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dârüs-Sadr, 1968.
- İsfehânî, Ebi'l Kasım Huseyn b. Muhammed Rağîb. *el-Müfredât fi Garib'ul Kur'an*. Kahire: Mektebe Tevfikiyye, 2013.

- Kelpetin, Mahmut. "Hicaz Bölgesinin Meşhur Putları: Lât, Menât ve Uzza". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 63-83.
- Kelpetin, Mahmut. "İslâm'dan Önce Tâif". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2018), 79-103.
- Kotan, Şevket. "Cahiliyye Araplarının Allah İnancı". *Cahiliyye Araplarının Uluhiyyet Anlayışı*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 51-92. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınevi. 1987.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el- Kuşeyri en-Nîsâbü'rî. *Sahih-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru'l-ihyau 'turâs, Arabiyye, ty.
- Numanî, Mevlâna Şibli. *Son Peygamber Hz. Muhammed Siretu'n Nebi*. çev. Yusuf Karaca. thk. Muharrem Tan. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2005.
- Öğüt, Salim. "Telbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Önkal, Ahmet. "Huzaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/431. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özaydın, Abdulkerim. "Amr b. Lühay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sarıcık, Murat. "Hubel Mekke'ye Ne Zaman Geldi?". *EKEV Akademi Dergisi* 11/32 (2007), 125-138.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Cahiliyye Arap İncancında Putların Yeri". *Milel ve Nihal Dergisi* 11/1 (2014), 12-50.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Cahiliyye Araplarının Ulûhiyyet Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Süheylî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravdu'l- un fî şerhi's-sireti'n- Nebeviyye li İbn Hişâm*. thk. Abdurrahman Vekil. Kahire: Dâru'n-Nasr, 1969.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları, 1999.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Yakub el-Abbas. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdü'l-Emir Mihna. Beyrut: Dârüs-Sâdir, 2010.
- Zebidî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kahire: Dâru'l-Hidaye, ty.
- Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr Ebû Abdullah. *Nesebü Kureys*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ty.